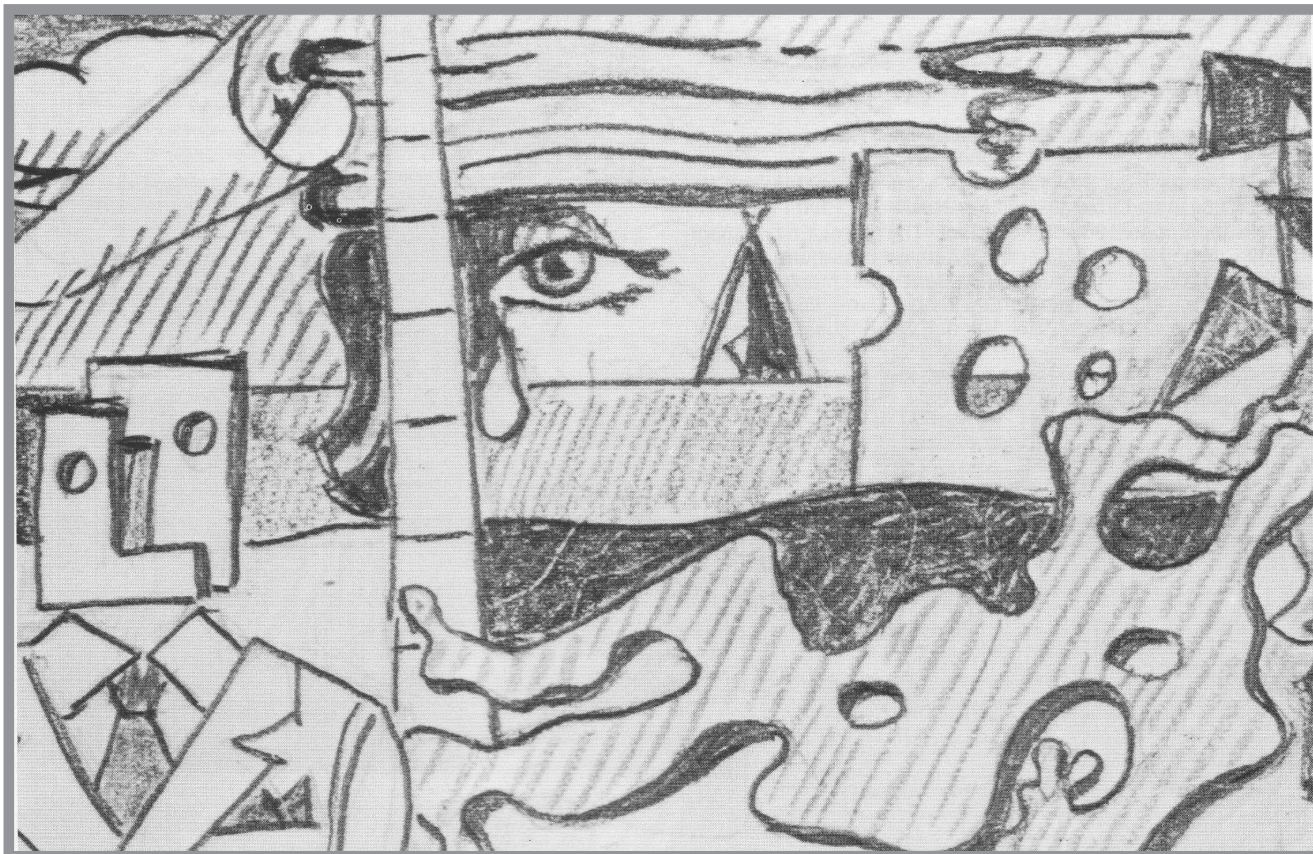

ΔΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

IMMANUEL WALLERSTEIN

Roy Lichtenstein

Ο Immanuel Wallerstein είναι σήμερα Senior Research Fellow του Πανεπιστημίου Yale. Διετέλεσε πρόεδρος της Διεθνούς Κοινωνιολογικής Εταιρείας (1994-98) και πρόεδρος της Επιτροπής Γκουλμπενκιάν για την Αναμόρφωση των Κοινωνικών Επιστημών (1993-95). Οι μελέτες του έχουν ως αντικείμενο την ιστορική ανάπτυξη του παγκοσμίου συστήματος, την κρίση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας καθώς και τις δομές της γνώσης. Μεταξύ των βιβλίων του συγκαταλέγονται το τρίτομο The Modern World System (αναμένεται επανέκδοση), το Utopistics or Historical Choices for the Twenty-first Century (1998) και το Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth Century Paradigms (2001).

Ο όρος «κρίση» έπαιξε κεντρικό ρόλο σε πολλές εθνικές πολιτικές συζητήσεις κατά την δεκαετία του 1970, αν και οι ορισμοί του παρουσίασαν μεγάλες διαφοροποιήσεις. Προς τα τέλη του αιώνα είχε σε μεγάλο βαθμό αντικατασταθεί από έναν άλλο, πιο αισιόδοξο όρο, «παγκοσμιοποίηση».¹ Από το 2008 όμως, ο τόνος ξαναέγινε σκοτεινός, και η έννοια της «κρίσης» ξαναήλθε στην επιφάνεια απότομα. Αλλά η χρήση της παραμένει όσο χαλαρή ήταν πάντοτε. Τα ερωτήματα του πώς να οριστεί μια κρίση και πώς να εξηγηθούν οι απαρχές της έχουν ξαναέλθει στο προσκήνιο.

Κατά την ύστερη δεκαετία του 1960 και την πρώιμη περίοδο της δεκαετίας του 1970, τόσο ο ηγεμονικός κύκλος όσο και ο γενικότερος οικονομικός κύκλος του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος εισήλθαν σε φάση παρακμής. Η περίοδος από το 1945 έως το 1970 περίπου —που οι Γάλλοι σωστά μνημονεύουν ως *les trentes glorieuses*— σηματοδότησε την κλιμάκωση της ηγεμονίας των ΗΠΑ και συνέπεσε επίσης με την πιο διευρυμένη ανοδική Α φάση Kondratieff που γνώρισε ποτέ η καπιταλιστική οικονομία. Οι καθοδικές τάσεις ήταν εντελώς φυσιολογικές, όχι μόνο με την έννοια ότι όλα τα συστήματα έχουν κυκλικούς ρυθμούς —έτσι ζουν, και έτσι αντιμετωπίζουν τις αναπόφευκτες διακυμάνσεις των λειτουργιών

τους— αλλά επίσης εξαιτίας του πώς λειτούργησε ο καπιταλισμός ως παγκόσμιο σύστημα. Υπάρχουν δύο ζητήματα-κλειδιά εδώ: το πώς οι παραγωγοί εξασφαλίζουν κέρδος_ και το πώς τα κράτη εγγυώνται την παγκόσμια τάξη μέσα στην οποία οι παραγωγοί μπορούν να κερδοφορήσουν. Ας πάρουμε το κάθε ένα με τη σειρά.

Ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα του οποίου λόγος ύπαρξης είναι η ατέρμονη συσσώρευση κεφαλαίου. Για να συσσωρευτεί το κεφάλαιο, οι παραγωγοί πρέπει να αντλήσουν κέρδη από τις δραστηριότητές τους, κάτι το οποίο είναι εφικτό σε σημαντική κλίμακα μόνον εάν το προϊόν μπορεί να πωληθεί σε αρκετά υψηλότερη τιμή από ό,τι κόστισε να κατασκευαστεί. Σε μια κατάσταση τέλει ανταγωνισμού, είναι ανέφικτο να αντλήσεις κέρδη σε τέτοια κλίμακα: χρειάζεται μονοπώλιο, ή τουλάχιστον οιονεί μονοπώλιο της παγκόσμιας οικονομικής ισχύος. Ο πωλητής έτσι μπορεί να ζητήσει οποιαδήποτε τιμή, εφόσον δεν ξεπερνά την ελαστικότητα που επιτρέπει η ζήτηση. Σε όποια περίοδο σημειώνεται αξιόλογη επέκταση της παγκόσμιας οικονομίας, κάποια προϊόντα «αιχμής» περιέρχονται σε σχετικό μονοπώλιο, και τα κέρδη από αυτά επιτρέπουν την συσσώρευση μεγάλων ποσών κεφαλαίου. Οι δεσμοί προς τα εμπρός και προς τα πίσω που δημιουργούν τέτοια προϊόντα δημιουργούν την βάση για μια γενικότερη επέκταση της παγκόσμιας οικονομίας. Αυτό το ονομάζουμε Α φάση του κύκλου Kondratieff. Το πρόβλημα για τους καπιταλιστές είναι ότι όλα τα μονοπώλια είναι αυτοκαταστροφικά, εξαιτίας του γεγονότος ότι μπορούν να εισέλθουν νέοι παραγωγοί στην παγκόσμια αγορά, όσο καλά και να είναι θωρακισμένο πολιτικά ένα δεδομένο μονοπώλιο. Φυσικά η είσοδος αυτή παίρνει χρόνο· αλλά αργά ή γρήγορα ο βαθμός ανταγωνισμού αυξάνεται, οι τιμές πέφτουν και έτσι πέφτουν και τα κέρδη. Όταν τα κέρδη για τα κυρίαρχα προϊόντα έχουν πέσει αρκετά, η παγκόσμια οικονομία σταματά να επεκτείνεται, και μπαίνει σε μια περίοδο στασιμότητας —η φάση Β του κύκλου Kondratieff.

Η δεύτερη προϋπόθεση για το καπιταλιστικό κέρδος είναι ότι θα υπάρχει κάποιου είδους παγκόσμια τάξη. Αν και οι παγκόσμιοι πόλεμοι προσφέρουν σε κάποιους επιχειρηματίες την ευκαιρία να πλουτίσουν, φέρνουν επίσης τεράστιες καταστροφές στο παγιωμένο κεφάλαιο [fixed capital] και σημαντικές παρεμβάσεις στο παγκόσμιο εμπόριο. Ο γενικότερος ισολογισμός των παγκόσμιων πολέμων δεν είναι θετικός, σημείο που ο Schumpeter τόνισε επανειλημμένα. Η διασφάλιση της σχετικά σταθερής κατάστασης που απαιτείται για την εξαγωγή κέρδους είναι έργο μιας ηγεμονικής δύναμης, αρκετά ισχυρής ώστε να την επιβάλλει στο παγκόσμιο σύστημα συνολικά. Οι ηγεμονικοί κύκλοι είναι πολύ πιο μακροσκελείς από τους κύκλους Kondratieff: σε έναν κόσμο πολλαπλών

ούτως αποκαλούμενων κυρίαρχων κρατών, δεν είναι εύκολο για μια χώρα να επιβληθεί ως ηγεμονική δύναμη. Αυτό επετεύχθη πρώτα από τις Ηνωμένες Επαρχίες [Ολλανδία] στα μέσα του 17ου αιώνα, μετά από το Ηνωμένο Βασίλειο στα μέσα του 19ου αιώνα, και τέλος από τις Ηνωμένες Πολιτείες στα μέσα του 20ού αιώνα. Η άνοδος κάθε ηγεμονικής δύναμης ήταν το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας σύγκρουσης με άλλους δυνητικούς ηγεμόνες. Ως τώρα, νικητής αναδείχθηκε το κράτος το οποίο φάνηκε ικανότερο στο να συλλέξει τα πιο επαρκώς παραγωγικά μηχανήματα, και κατόπιν στο να κερδίσει έναν «τριαντακοταετή πόλεμο με τον βασικό του αντίζηλο. Ο ηγεμόνας μπορεί κατόπιν να θέσει τους κανόνες διά των οποίων λειτουργεί το διεθνές σύστημα, να εξασφαλίσει την ομαλή λειτουργία του, και να μεγιστοποιήσει την ροή του συσσωρευμένου κεφαλαίου στους πολίτες του και στις παραγωγικές του επιχειρήσεις. Αυτό μπορεί να το ονομάσει κανείς οιονεί μονοπώλιο γεωπολιτικής ισχύος.

Το πρόβλημα για την ηγεμονική δύναμη είναι το ίδιο με αυτό που αντιμετωπίζει μια πρωταρχική βιομηχανία: το μονοπώλιό της είναι αυτοκαταστροφικό. Πρώτα, ο ηγεμόνας πρέπει περιστασιακά να ασκεί την στρατιωτική του ισχύ για να διατηρεί την τάξη. Αλλά οι πόλεμοι κοστίζουν χρήματα και ζωές, και έχουν αρνητικές επιπτώσεις στους πολίτες, των οποίων η αρχική περηφάνια για την νίκη μπορεί να εξανεμιστεί όταν πληρώσουν το αυξανόμενο κόστος στρατιωτικής δράσης. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας είναι συχνά λιγότερο αποτελεσματικές από ό,τι αναμένεται, και αυτό ενισχύει όσους επιθυμούν να αντισταθούν στο μέλλον. Δεύτερον, ακόμα και αν η οικονομική επάρκεια του ηγεμόνα δεν αρχίσει να παραπαίει άμεσα, αυτή των άλλων χωρών αρχίζει να αυξάνεται, κάνοντάς τις λιγότερο πρόθυμες να αποδεχτούν τις επιταγές του ηγεμόνα. Ο ηγεμόνας εισέρχεται σε μια διαδικασία σταδιακής παρακμής σε σχέση με τις ανερχόμενες δυνάμεις. Η παρακμή μπορεί να είναι αργόσυρτη, αλλά παρ' όλα αυτά είναι ουσιαστικά χωρίς επιστροφή.

Αυτό που έκανε την περίοδο 1965-1970 τόσο αξιοπρόσεκτη ήταν ο συνδυασμός αυτών των δύο ειδών καθοδικής φάσης —του τέλους της ιστορικά πιο διευρυμένης Α φάσης Kondratieff και την αρχή της παρακμής του ιστορικά πιο ισχυρού ηγεμόνα. Δεν είναι τυχαίο ότι η παγκόσμια επανάσταση του 1968 (στην πραγματικότητα της περιόδου 1966-70) έλαβε χώρα στην περίοδο αυτή, και ως έκφρασή της.

Εκτοπίζοντας την παλιά αριστερά

Η παγκόσμια επανάσταση του 1968 σηματοδότησε ένα τρίτο σημείο κάμψης —είναι όμως κάτι που συνέβη μόνο μια φορά στην ιστορία του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος: την παρακμή των παραδοσιακών αντι-

συστημικών κινήματων, της λεγόμενης Παλιάς Αριστεράς. Προϊόν ουσιαστικά των κομμουνιστικών, σοσιαλδημοκρατικών και των εθνικο-απελευθερωτικών κινήματων, η Παλιά Αριστερά αναδύθηκε αργά και κοπιαστικά σε όλο το εύρος του παγκόσμιου συστήματος, κυρίως κατά την διάρκεια του τελευταίου τρίτου του 19ου αιώνα και του πρώτου μισού του 20ού, έχοντας ανέλθει από μια θέση πολιτικής περιθωριακότητας και αδυναμίας στα 1870, ας πούμε, σε πολιτική κεντρικότητα και ισχύ γύρω στο 1950. Τα κινήματα αυτά έφτασαν στην κορύφωση των δυνάμεων κινητοποιήσής τους στην περίοδο μεταξύ του 1945 και του 1968 —ακριβώς την στιγμή τόσο της εξαιρετικής διεύρυνσης της φάσης A Kondratieff και της κορύφωσης της αμερικανικής ηγεμονίας. Δεν νομίζω ότι αυτό ήταν τυχαίο, αν και ίσως να μοιάζει κόντρα στην κοινή λογική. Η παγκόσμια οικονομική άνθιση οδήγησε τους επιχειρηματίες να πιστέψουν ότι οι παραχωρήσεις στις υλικές απαιτήσεις των εργατών θα τους κόστιζαν λιγότερο από ό,τι οι διακοπές στην παραγωγική διαδικασία. Με το πέρασμα του χρόνου, αυτό σήμαινε ότι το κόστος της παραγωγής ανέβαινε, κάτι που απετέλεσε ένα από τους παράγοντες για το τέλος των οιονεί μονοπωλίων στις πρωταρχικές βιομηχανίες. Αλλά οι περισσότεροι επιχειρηματίες παίρνουν αποφάσεις που μεγιστοποιούν το βραχυπρόθεσμο κέρδος —στα επόμενα τρία χρόνια, ας πούμε— και αφήνουν το μέλλον στους θεούς.

Παράλληλοι προβληματισμοί επηρέασαν τις πολιτικές της ηγεμονικής δύναμης. Το να διατηρηθεί σχετική σταθερότητα στο παγκόσμιο σύστημα ήταν ουσιώδης στόχος, αλλά οι Ηνωμένες Πολιτείες έπρεπε να ζυγίσουν το κόστος της δραστηριότητας καταστολής έναντι του κόστους παραχωρήσεων στις απαιτήσεις εθνικο-απελευθερωτικών κινήματων. Η Ουάσιγκτον άρχισε να προτιμά μια ελεγχόμενη «απο-αποικιοποίηση», η οποία είχε ως συνέπεια την έλευση αυτών των κινήματων στην εξουσία. Έτσι, ως τα μέσα του 1960, θα μπορούσε κάποιος να πει ότι τα κινήματα της Παλιάς Αριστεράς είχαν επιτύχει τον ιστορικό τους στόχο για κρατική εξουσία σχεδόν παντού —τουλάχιστον στα χαρτιά. Τα κομμουνιστικά κόμματα κυβερνούσαν το ένα τρίτο του κόσμου, τα σοσιαλδημοκρατικά ήταν στην εξουσία, ή στην εξουσία εναλλάξ στο περισσότερο από το δεύτερο τρίτο: ήταν ο πανευρωπαϊκός κόσμος. Επιπρόσθετα, η κύρια πολιτική των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων —το κράτος πρόνοιας— ήταν αποδεκτή και είχε υιοθετηθεί και από τους συντηρητικούς αντιπάλους. Τα εθνικο-απελευθερωτικά κινήματα είχαν κατακτήσει την εξουσία στο μεγαλύτερο κομμάτι του πρώην αποικιοκρατούμενου κόσμου, όπως είχαν κάνει και τα λαϊκιστικά κινήματα στην Νότιο Αμερική. Πολλοί αναλυτές και ακτιβιστές σήμερα θα κριτίκαραν την αποδοτικότητα αυτών των κινήματων, αλλά αυτό θα

σήμαινε ότι ξεχνούν τον φόβο που γέμιζε τα πιο πλούσια και πιο συντηρητικά στρώματα του κόσμου απέναντι σε ό,τι τους έμοιαζε για ένα κύμα καταστροφικού εξισωτισμού, εξοπλισμένου με κρατική εξουσία.

Η παγκόσμια επανάσταση του 1968 τα άλλαξε όλα. Τρία θέματα κυριάρχησαν στις πολλαπλές της εξεγέρσεις: το πρώτο ήταν ότι η ηγεμονική εξουσία των ΗΠΑ είχε απλωθεί πέραν του σημείου αντοχής της και ήταν ευάλωτη—στο Βιετνάμ η επίθεση Τετ εκλήφθηκε ως το κύκνειο άσμα των αμερικανικών στρατιωτικών επιχειρήσεων. Οι επαναστάτες επιτέθηκαν επίσης κατά του ρόλου της Σοβιετικής Ένωσης, την οποία έβλεπαν ως συνένοχο και συμμετοχο στην ηγεμονία των ΗΠΑ —συναίσθημα το οποίο αυξανόταν παντού, τουλάχιστον από το 1956. Το δεύτερο θέμα ήταν ότι τα κινήματα της Παλιάς Αριστεράς είχαν αποτύχει να εκπληρώσουν τις ιστορικές τους υποσχέσεις. Και οι τρεις εκδοχές τους είχαν βασιστεί στην λεγόμενη στρατηγική δύο σταδίων—πρώτα κατάκτησε την κρατική εξουσία, μετά άλλαξε τον κόσμο. Οι ακτιβιστές έλεγαν ουσιαστικά: «Πήρατε την κρατική εξουσία αλλά δεν αλλάξατε τον κόσμο. Αν θέλουμε να αλλάξουμε τον κόσμο, χρειαζόμαστε καινούργια κινήματα και νέες στρατηγικές.» Η κινεζική Πολιτισμική Επανάσταση εκλήφθηκε από πολλούς ως μοντέλο αυτής της δυνατότητας. Το τρίτο θέμα ήταν ότι η Παλιά Αριστερά είχε αγνοήσει τους ξεχασμένους —αυτούς που καταπιέζονται εξαιτίας της φυλής τους, του φύλου τους, της εθνικότητάς τους, ή της σεξουαλικότητάς τους. Οι ακτιβιστές επέμεναν ότι οι απαιτήσεις για ίση μεταχείριση δεν μπορούσαν να περιμένουν άλλο —αποτελούσαν κομμάτια του επείγοντος παρόντος. Με πολλούς τρόπους, το κίνημα Black Power στις ΗΠΑ ήταν το κλασικό παράδειγμα.

Η παγκόσμια επανάσταση του 1968 ήταν εξίσου τεράστια πολιτική επιτυχία και τεράστια πολιτική αποτυχία. Αναδύθηκε σαν φοίνικας, φεγγοβόλησε σε όλο τον πλανήτη, αλλά ως τα μέσα του 1970 έμοιαζε να έχει σβήσει σχεδόν παντού. Τι είχε πετύχει τούτη η ανεξέλεγκτη πυρκαγιά; Ο κεντρώος φιλελευθερισμός είχε εκπαρθυρωθεί ως κυρίαρχη ιδεολογία του παγκόσμιου συστήματος, και είχε καταλήξει ως απλώς μια εναλλακτική ανάμεσα σε άλλες τα κινήματα της Παλιάς Αριστεράς καταστράφηκαν ως μέσα κινητοποίησης για οποιοδήποτε είδος ουσιώδους αλλαγής. Αλλά το θριαμβευτικό ύφος του 1968 αποδείχθηκε επιφανειακό και μη βιώσιμο. Η παγκόσμια δεξιά απελευθερώθηκε εξίσου από κάθε δεσμό με τον κεντρώο φιλελευθερισμό. Εκμεταλλεύθηκε την παγκόσμια οικονομική στασιμότητα και την κατάρρευση της Παλιάς Αριστεράς για να εξαπολύσει μια αντεπίθεση, αυτή της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Πρωταρχικοί της στόχοι ήταν να ανατραπούν όλα τα κέρδη των χαμηλότερων στρωμάτων κατά την διάρκεια της Α φάσης

Kondratieff: να μειωθεί το κόστος της παραγωγής, να καταστραφεί το κράτος πρόνοιας και να επιβραδυνθεί η παρακμή της αμερικανικής ισχύος. Η προέλασή του έμοιαζε να φτάνει σε κορύφωση το 1989, καθώς το τέλος του σοβιετικού ελέγχου πάνω στους ανατολικοευρωπαϊκούς δορυφόρους του και η διάλυση της ίδιας της ΕΣΣΔ οδήγησε σε ένα νέο θριαμβευτισμό της δεξιάς.

Η επίθεση της παγκόσμιας δεξιάς ήταν εξίσου μια μεγάλη επιτυχία και μια μεγάλη αποτυχία. Αυτό το οποίο συντήρησε την συσσώρευση του κεφαλαίου από την δεκαετία του 1970 ήταν μια στροφή από την αναζήτηση του κέρδους μέσω της παραγωγικής επάρκειας στην αναζήτησή του μέσω χρηματοπιστωτικών χειραγωγίων, ή πιο σωστά, σπέκουλας. Ο μηχανισμός-κλειδί ήταν η ενθάρρυνση της κατανάλωσης μέσω του χρέους. Αυτό συμβαίνει σε κάθε Β φάση Kondratieff. Η διαφορά αυτή την φορά ήταν η κλίμακα. Μετά την μεγαλύτερη διεύρυνση Α φάσης στην ιστορία ακολούθησε και η μεγαλύτερη μανία σπεκουλαρίσματος. Οι φούσκες διέσχισαν ολόκληρο το παγκόσμιο σύστημα —από τα εθνικά χρέη του Τρίτου Κόσμου και του σοσιαλιστικού μπλοκ στην δεκαετία του 1970 μέχρι τα ομόλογα-σκουπίδια των μεγάλων εταιριών στην δεκαετία του 1980, το καταναλωτικό χρέος της δεκαετίας του 1990 και το χρέος της κυβέρνησης των ΗΠΑ στην εποχή Μπους. Το σύστημα έχει κινηθεί από φούσκα σε φούσκα και προσπαθεί αυτή την στιγμή να φουσκώσει άλλη μία, με την εξαγορά των χρεών των τραπεζών και την εκτύπωση δολαρίων.

Η φάση κάμψης στην οποία έχει περιέλθει ο κόσμος θα συνεχιστεί για αρκετό καιρό, και θα είναι αρκετά βαθιά. Θα καταστρέψει και το τελευταίο θεμέλιο σχετικής οικονομικής σταθερότητας που απέμεινε, τον ρόλο του αμερικανικού δολαρίου ως αποταμιευτικού συναλλάγματος για την φύλαξη του πλούτου. Καθώς συμβαίνει αυτό, το βασικό μέλημα κάθε κυβέρνησης στον κόσμο θα είναι να αποφύγει τις εξεγέρσεις των άνεργων εργατών και των μεσαίων στρωμάτων των οποίων οι αποταμιεύσεις και οι συντάξεις εξανεμίζονται. Οι κυβερνήσεις στρέφονται αυτή την στιγμή στον προστατευτισμό και την εκτύπωση χρημάτων ως πρώτη γραμμή άμυνας. Τέτοια μέτρα μπορεί να απαλύνουν παροδικά τον πόνο του πολύ κόσμου, αλλά είναι μάλλον πιθανό ότι θα κάνουν την κατάσταση ακόμα χειρότερη. Εισερχόμαστε σε συστημικό αδιέξοδο, απ' το οποίο η έξοδος θα είναι εξαιρετικά δύσκολη. Αυτό θα εκφραστεί μέσω όλο και πιο ανεξέλεγκτων διακυμάνσεων, οι οποίες θα κάνουν τις βραχυπρόθεσμες προβλέψεις —τόσο τις οικονομικές όσο και τις πολιτικές ουσιαστικά ασκήσεις μαντείας. Αυτό με την σειρά του θα χειροτερέψει του φόβους των λαών και την αίσθηση αποξένωσής τους.

Ορισμένοι διατείνονται ότι η έντονα βελτιωμένη σχετική οικονομική θέση της Ασίας —Ιαπωνία, Νότια Κορέα, Ταϊβάν, Κίνα, και σε μικρότερο βαθμό, Ινδία— θα επιτρέψει μια επιστροφή της καπιταλιστικής επιχειρηματικότητας, μέσα από μια απλή γεωγραφική μετατόπιση θέσης. Άλλη μια φενάκη! Η σχετική άνοδος της Ασίας είναι πραγματικότητα, αλλά είναι πραγματικότητα που υπονομεύει ακόμα περισσότερο το καπιταλιστικό σύστημα, υπερ-επεκτείνοντας την κατανομή της υπεραξίας, και έτσι μειώνοντας την συνολική συσσώρευση για τα επιμέρους κεφάλαια αντί να την αυξάνει. Η επέκταση της Κίνας επιταχύνει την συμπίεση του δομικού κέρδους της καπιταλιστικής παγκόσμιας οικονομίας.

Συστημικά υπερκεφαλικά

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναλογιστούμε για τους κοσμικούς ρυθμούς του παγκόσμιου συστήματος, σε αντιδιαστολή με τους κυκλικούς του ρυθμούς. Οι ρυθμοί αυτοί είναι κοινοί για πολλά είδη συστημάτων, και είναι μέρος του πώς αυτά λειτουργούν, του πώς αναπνέουν αν θέλετε. Αλλά οι φάσεις Β δεν τελειώνουν ποτέ στο σημείο που άρχισαν οι προηγούμενες φάσεις Α. Μπορούμε να σκεφτούμε κάθε φάση ανόδου ως μια συνεισφορά σε αργόσυρτες ανοδικές καμπύλες, με την κάθε μια να πλησιάζει την δική της ασύμπτωτη. Στην καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία, δεν είναι δύσκολο να διακρίνεις ποιες καμπύλες έχουν την μεγαλύτερη σημασία. Εφόσον ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα στο οποίο έχει προέχουσα σημασία η ατέρμονη συσσώρευση, και εφόσον συσσωρεύει κάποιος κεφάλαιο δημιουργώντας κέρδη στην αγορά, το θέμα-κλειδί είναι το πώς να φτιάξει προϊόντα για λιγότερο κόστος από τις τιμές για τις οποίες μπορεί να τα πουλήσει. Έτσι, πρέπει να καθορίσουμε τόσο τους παράγοντες που εισέρχονται στο κόστος παραγωγής όσο και όσα καθορίζουν τις τιμές. Λογικά, το κόστος παραγωγής είναι το κόστος του προσωπικού, των εισερχόμενων δεδομένων, και της φορολογίας. Και τα τρία τους αυξάνονται ως ποσοστά επί των πραγματικών τιμών στις οποίες πωλούνται τα προϊόντα. Και αυτό συμβαίνει παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες των καπιταλιστών να τα μειώσουν, και παρά τα κύματα τεχνολογικής και οργανωτικής βελτίωσης που έχουν αυξήσει την λεγόμενη παραγωγική επάρκεια.

Το κόστος προσωπικού με την σειρά του, μπορεί επίσης να χωριστεί σε τρεις κατηγορίες: σχετικά ανειδίκευτη εργατική δύναμη, ενδιάμεσες ομάδες και μάντζερ κορυφής. Οι μισθοί των ανειδίκευτων τείνουν να αυξάνονται σε φάσεις Α ως συνέπεια κάποιου είδους συνδικαλιστικής δράσης. Όταν αυτοί αυξηθούν υπερβολικά για δεδομένους επιχειρηματίες, κυρίως για τις βιομηχανίες αιχμής, τότε η επανεγκατάσταση σε περιοχές με χαμηλό-

τερους μισθούς κατά την φάση Β είναι η βασικότερη θεραπεία. Αν ακολουθήσει παρόμοια δράση στην νέα τοποθεσία, ακολουθεί δεύτερη μετακόμιση. Αυτές οι μετατοπίσεις είναι ακριβές αλλά επιτυχημένες. Παρ' όλα αυτά, σε παγκόσμια κλίμακα δημιουργείται ένα εφέ σταδιακής επίτασης: οι μειώσεις ποτέ δεν εξαλείφουν εντελώς τις αυξήσεις. Στην διάρκεια 500 ετών, η επαναλαμβανόμενη αυτή διαδικασία έχει εξαντλήσει τις τοποθεσίες όπου μπορεί να μετακομίσει το κεφάλαιο. Αυτό αποδεικνύεται από την εξάλειψη των αγροτικών περιοχών [deruralization] στο παγκόσμιο σύστημα.

Η αύξηση του κόστους της εργατικής δύναμης είναι το αποτέλεσμα, πρώτον, της διευρυμένης κλίμακας των παραγωγικών μονάδων, οι οποίες απαιτούν περισσότερο προσωπικό με διαμεσολαβητικό ρόλο· δεύτερον, οι πολιτικοί κίνδυνοι της συνδικαλιστικής οργάνωσης από σχετικά ανειδίκευτο προσωπικό αντιμετωπίζονται με την δημιουργία μεγαλύτερου ενδιάμεσου στρώματος, πολιτικών συμμάχων για την άρχουσα ελίτ και προτύπων ανεπιδικής κινητικότητας για την ανειδίκευτη πλειοψηφία. Η αύξηση στις αμοιβές των μάντζερ κορυφής, εν τω μεταξύ, είναι το άμεσο αποτέλεσμα της αυξανόμενης πολυπλοκότητας των επιχειρηματικών δομών —του περίφημου διαχωρισμού ιδιοκτησίας και ελέγχου. Αυτό καθιστά εφικτό για τους μάντζερ κορυφής να απαλλοτριώνουν όλο και μεγαλύτερα μερίδια των εσόδων της εταιρίας ως ενοίκια, και συνεπώς να μειώνουν το ποσό το οποίο καταλήγει στους ιδιοκτήτες ως κέρδος ή ως ποσό για νέες επενδύσεις. Η τελευταία αυτή αύξηση ήταν εντυπωσιακότερη τις τελευταίες δεκαετίες.

Το κόστος των εισόδων στην παραγωγή [inputs] αυξάνεται για ανάλογους λόγους. Οι καπιταλιστές έχουν ως στόχο να εξωτερικεύουν το κόστος, δηλαδή, να μην πληρώνουν όλο τον λογαριασμό για την διαχείριση τοξικών αποβλήτων, την ανανέωση πρώτων υλών ή την κατασκευή υποδομών. Από τον 16ο αιώνα ως την δεκαετία του 1960, τέτοια εξωτερίκευση του κόστους ήταν φυσιολογική πρακτική, λίγο-πολύ πέραν κάθε αμφισβήτησης από τις πολιτικές αρχές. Τα τοξικά απόβλητα απλώς πετιόντουσαν στον δημόσιο χώρο. Αλλά ο κόσμος έχει αρχίσει να παρουσιάζει έλλειψη κενού δημόσιου χώρου, ταυτόχρονα με την απο-αγροτοποίηση της παγκόσμιας εργατικής δύναμης. Οι συνέπειες για την υγεία (και το σχετικό κόστος) έχουν γίνει τόσο ψηλές και τόσο κοντινές ώστε να δημιουργήσουν απαιτήσεις για περιβαλλοντικό καθαρισμό και έλεγχο. Οι πρώτες ύλες επίσης έχουν καταστεί μείζονα ζητήματα, ως συνέπεια της απότομης αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού. Υπάρχει πλέον ευρεία συζήτηση για ελλείμματα στις πηγές ενέργειας, στο νερό, σε δασικές εκτάσεις, στα ψάρια και το κρέας. Το κόστος για τις μεταφορές και την επικοινωνία έχει επίσης αυξηθεί

καθώς γίνονται και οι δυο γρηγορότερες και πιο επαρκείς. Ιστορικά, οι επιχειρηματίες έχουν πληρώσει μόνον ένα μικρό τμήμα του λογαριασμού για τις υποδομές. Συνέπεια όλων αυτών είναι ότι έχει δημιουργηθεί πολιτική πίεση επάνω στις κυβερνήσεις να αναλάβουν περισσότερο από το κόστος της απαλλαγής από τοξικά κατάλοιπα [detoxification], της ανανέωσης φυσικών πόρων και της επέκτασης των υποδομών. Για να το πετύχουν αυτό, οι κυβερνήσεις πρέπει να αυξάνουν τους φόρους και να επιμένουν πάνω στην μεγαλύτερη εσωτερίκευση των φόρων από τους επιχειρηματίες, πράγμα το οποίο περικόπτει φυσικά τα περιθώρια κέρδους. Τέλος, η φορολογία αυξάνεται επίσης. Υπάρχουν πολλαπλά επίπεδα φορολογίας, περιλαμβανομένης της κρυφής φορολογίας με την μορφή της διαφθοράς και των οργανωμένων μαφιών. Η φορολογία αυξάνεται καθώς το εύρος της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας επεκτείνεται και οι κρατικές γραφειοκρατίες διευρύνονται, αλλά η κύρια ώθηση έρχεται από τα παγκόσμια αντισυστημικά κινήματα, τα οποία πιέζουν για κρατικές εγγυήσεις για την εκπαίδευση, για την υγεία και για εφ' όρου ζωής εισοδήματα. Κάθε ένας από αυτούς τους παράγοντες έχει επεκταθεί, τόσο γεωγραφικά όσο και με την έννοια του επιπέδου υπηρεσιών που απαιτείται. Καμία κυβέρνηση σήμερα δεν εξαιρείται από την πίεση να συντηρήσει ένα κράτος πρόνοιας, ακόμα και αν οι μέριμνες του διαφέρουν.

Και οι τρεις μορφές κόστους παραγωγής έχουν αυξηθεί σταθερά ως ποσοστά επί των αληθινών τιμών πώλησης προϊόντων, αλλά με την μορφή κίνησης Α-Β, τα τελευταία 500 χρόνια. Οι πιο δραματικές αυξήσεις έχουν σημειωθεί στην περίοδο μετά το 1945. Δεν μπορούν οι τιμές με τις οποίες πωλούνται τα προϊόντα απλώς να αυξηθούν, ώστε να συντηρηθεί το περιθώριο αληθινού κέρδους; Αυτό ακριβώς είναι που αποπειράθηκαν στην περίοδο μετά το 1970, με την μορφή αυξήσεων τιμών που συντηρήθηκαν από την διευρυμένη κατανάλωση, που με την σειρά της συντηρήθηκε από το χρέος. Η οικονομική κατάρρευση εν μέσω της οποίας βρισκόμαστε δεν είναι παρά η έκφραση των ορίων της ελαστικότητας της ζήτησης. Όταν όλοι ξοδεύουν πολύ περισσότερα από το πραγματικό τους εισόδημα, τότε έρχεται κάποια στιγμή που κάποιος πρέπει να σταματήσει, και πολύ γρήγορα, όλοι νιώθουν ότι πρέπει να κάνουν το ίδιο.

Αγώνες για τη διαδοχή

Η σύζευξη των τριών στοιχείων —το εύρος του «απλού» κραχ, η αύξηση του κόστους παραγωγής, και η επιπρόσθετη πίεση στο σύστημα της κινεζικής (και ασιατικής) ανάπτυξης— σημαίνει ότι έχουμε εισέλθει σε μια δομική κρίση. Το σύστημα απέχει πολύ από το να βρίσκεται σε ισορροπία, και οι παλινδρομήσεις είναι τεράστιες. Από

δω και στο εξής, θα ζούμε μέσα σε μια διαίρεση της συστημικής διαδικασίας. Το ερώτημα δεν είναι πλέον «πώς θα καταφέρει το καπιταλιστικό σύστημα να διορθωθεί και να ανανεώσει την προς τα εμπρός του ώθηση;». Το ερώτημα μάλλον είναι «τι θα αντικαταστήσει αυτό το σύστημα; Τι είδους τάξη θα αναδυθεί από αυτό το χάος;»

Μπορούμε να σκεφτούμε την περίοδο αυτή συστημικής κρίσης ως μια αρένα διαπάλης για το σύστημα που θα ακολουθήσει. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι εγγενώς απρόβλεπτο, αλλά η φύση της διαπάλης είναι ξεκάθαρη. Αντιμετωπίζουμε εναλλακτικές λύσεις, οι οποίες δεν μπορούν να αναλυθούν με θεσμικές λεπτομέρειες, αλλά οι οποίες μπορούν να περιγραφούν χονδρικά. Μπορούμε να επιλέξουμε συλλογικά ένα νέο σύστημα το οποίο κατά βάση να μοιάζει σ' αυτό που έχουμε τώρα: να είναι ιεραρχικό, εκμεταλλευτικό και πολωτικό. Υπάρχουν πολλές μορφές που μπορεί να πάρει τούτο, και κάποιες μπορεί να είναι σκληρότερες από το καπιταλιστικό παγκόσμιο σύστημα στο οποίο ζήσαμε. Εναλλακτικά, μπορούμε να επιλέξουμε ένα ριζοσπαστικά διαφορετικό σύστημα, κάποιο που να μην έχει ξανα-υπάρξει ποτέ —ένα σύστημα το οποίο να είναι σχετικά δημοκρατικό και σχετικά εξισωτικό. Έχω αποκαλέσει τις δύο εναλλακτικές «το πνεύμα του Νταβός» και «το πνεύμα του Πόρτο Αλλέγκρε», αλλά τα ονόματα δεν έχουν σημασία. Αυτό που έχει σημασία είναι να εξετάσουμε τις εφικτές οργανωτικές στρατηγικές κάθε πλευράς, σε μια διαπάλη που συνεχίζεται με την μία μορφή ή την άλλη από το 1968, και η οποία ενδέχεται να μην επιλυθεί πριν από το 2050 περίπου.

Αρχικά θα πρέπει να σημειώσουμε δύο ζωτικά γνωρίσματα μιας δομικής κρίσης. Επειδή οι μεταβολές είναι τόσο ξέφρενες, υπάρχει μικρή πίεση για επιστροφή στην κατάσταση ισορροπίας. Κατά την μακρά, «φυσιολογική» διάρκεια ζωής του συστήματος, αυτή η πίεση ήταν ο λόγος που πάντοτε περιοριζόντουσαν στις συνέπειές τους οι εκτεταμένες κοινωνικές κινητοποιήσεις —οι λεγόμενες «επαναστάσεις». Όμως όταν το σύστημα απέχει πόρρω από την ισορροπία, μπορεί να συμβεί το αντίθετο —οι μικρής κλίμακας κοινωνικές κινητοποιήσεις μπορεί να έχουν πολύ μεγάλες συνέπειες—αυτό που η επιστήμη της πολυπλοκότητας αποκαλεί «συνέπειες πεταλούδας» [butterfly effect]. Θα μπορούσαμε επίσης να το ονομάσουμε στιγμή κατά την οποία η πολιτική δράση κυριαρχεί πάνω στον δομικό ντετερμινισμό. Το δεύτερο ζωτικό γνώρισμα είναι ότι σε κανένα από τα δύο στρατόπεδα δεν υπάρχει μια μικρή ομάδα στην κορυφή που να ελέγχει το παιχνίδι: μια λειτουργική «εκτελεστική επιτροπή της κυρίαρχης τάξης», ή ένα πολιτμπρό των καταπιεσμένων μαζών. Ακόμα και ανάμεσα σ' αυτούς που είναι ταγμένοι στον αγώνα για ένα σύστημα-διάδοχο, υπάρχουν πολλοί παίκτες, οι οποίοι προωθούν διαφορετικές εμφάσεις.

Οι δύο ομάδες ενσυνείδητων μαχητών [militants] και στις δύο πλευρές το βρίσκουν επίσης δύσκολο να πείσουν τις ευρύτερες ομάδες που αποτελούν τις δυνητικές τους βάσεις για την χρησιμότητα ή την εφικτότητα του να γίνει η μετάβαση με οργανωμένο τρόπο. Με λίγα λόγια, το χάος της δομικής κρίσης ανακλάται στην σχετικά άστατη σύνθεση των δύο στρατοπέδων.

Το στρατόπεδο «Νταβός» είναι βαθιά διηρημένο. Υπάρχουν αυτοί που επιθυμούν να καθιερώσουν ένα πολύ καταπιεστικό σύστημα το οποίο να εξυμνεί τον ρόλο των προνομιούχων εξουσιαστών πάνω σε πειθήνιους υπηκόους. Υπάρχει μια δεύτερη ομάδα που πιστεύει ότι ο δρόμος προς την δύναμη και τα προνόμια βρίσκεται σε ένα αξιοκρατικό σύστημα το οποίο θα συστράτευε τον μεγάλο αριθμό ομάδων που είναι απαραίτητος ώστε να το συντηρήσουν με την ελάχιστη ισχύ και την μέγιστη πειθώ. Η ομάδα αυτή μιλά την γλώσσα της εκ θεμελίων αλλαγής, χρησιμοποιώντας σλόγκαν τα οποία αναδύθηκαν από τα αντισυστημικά κινήματα—ένα «πράσινο» σύμπαν, μια πολυπολιτισμική ουτοπία, αξιοκρατικές ευκαιρίες για όλους—ενώ διατηρεί ένα πολωτικό και άνισο σύστημα. Μέσα στο στρατόπεδο του «Πόρτο Αλλέγκρε» υπάρχει ένα παρόμοιο πνεύμα. Υπάρχουν αυτοί που οραματίζονται έναν πολύ αποκεντρωμένο κόσμο, ο οποίος θα πριμοδοτεί τις έλλογες μακροπρόθεσμες κατανομές πάνω από την οικονομική ανάπτυξη, και ο οποίος θα επιτρέπει την καινοτομία, αλλά δεν θα δημιουργεί θύλακες εξειδίκευσης που δεν θα έχουν ευθύνη να αποκρίνονται στην κοινωνία ως σύνολο. Υπάρχει μια δεύτερη ομάδα που προσανατολίζεται περισσότερο στον εκ των άνωθεν μετασχηματισμό, από διαχειριστικές ομάδες και ειδικούς. Οραματίζονται ένα όλο και πιο συντονισμένο και συνεκτικό σύστημα, έναν φορμαλιστικό εξισωτισμό [formal egalitarianism] χωρίς πραγματική καινοτομία. Έτσι, αντί για μια απλή μάχη δύο στρατοπέδων για το σύστημα-διάδοχο, βλέπω μια τριπλή μάχη—μια μεταξύ των δύο μεγάλων στρατοπέδων, και μια δεύτερη μέσα σε κάθε ένα από τα στρατόπεδα. Πρόκειται για μια κατάσταση που δημιουργεί συγχύσεις, τόσο ηθικά όσο και πολιτικά: το αποτέλεσμά της είναι θεμελιωδώς αβέβαιο.

Τι πρακτικά βήματα μπορεί ο καθένας από εμάς να κάνει ώστε να προωθήσει αυτή την διαδικασία; Δεν υπάρχει προκατασκευασμένη ατζέντα· υπάρχουν μόνο γραμμές εμφάσεως. Θα έβαζα στην κορυφή της λίστας δράσεις που μπορούμε να αναλάβουμε, βραχυπρόθεσμα, για να μετριάσουμε τον πόνο που αναδύεται από την κατάρρευση του υπάρχοντος συστήματος, και από τις συγχύσεις της μετάβασης. Τέτοιες δράσεις μπορούν να περιλαμβάνουν νίκη σε εκλογές ώστε να μπορούν να αποκτηθούν περισσότερες υλικές απολαβές για αυτούς που έχουν λιγότερα· προστασία των νομικών και πολιτικών

δικαιωμάτων· μέτρα ενάντια στην περαιτέρω διάβρωση του πλανητικού μας πλούτου και των προϋποθέσεων συλλογικής επιβίωσης. Παρ' όλα αυτά, από μόνα τους, αυτά δεν είναι βήματα προς την δημιουργία του νέου συστήματος-διαδόχου. Απαιτείται σοβαρή διανοητική συζήτηση για τις παραμέτρους του παγκόσμιου συστήματος που επιθυμούμε, και για τις στρατηγικές της μετάβασης. Αυτό απαιτεί προθυμία να ακούσουμε αυτούς που θεωρούμε καλοπροαίρετους, ακόμα και αν δεν συμφωνούν μαζί μας. Η ανοικτή συζήτηση θα φέρει σίγουρα μεγαλύτερη συντροφικότητα, και ίσως να μας κρατήσει από το να πέσουμε στον σεκταριανισμό που πάντοτε κατανικά τα αντισυστημικά κινήματα. Τέλος, οποτεδήποτε είναι εφικτό, θα πρέπει να κατασκευάζουμε εναλλακτικούς, αποεμπορευματοποιημένους τρόπους παραγωγής. Κάνοντάς το αυτό μπορούμε να ανακαλύψουμε τα όρια πολλών συγκεκριμένων μεθόδων, και να δείξουμε ότι υπάρχουν άλλοι τρόποι εξασφάλισης βιώσιμης παραγωγής από ό,τι ένα σύστημα ανταμοιβών που βασίζεται στο κίνητρο του κέρδους. Επιπρόσθετα, ο αγώνας ενάντια στις βασικές

ανισότητες του κόσμου —φύλου, τάξης, και φυλής/εθνικότητας/θρησκείας— θα πρέπει να είναι στην πρώτη γραμμή των σκέψεών μας και των πράξεών μας. Τούτο είναι και το δυσκολότερο, εφόσον κανένας μας δεν είναι αθώος, και εφόσον η παγκόσμια κουλτούρα που κληρονομήσαμε δουλεύει εναντίον μας. Χρειάζεται επίσης να πούμε ότι πρέπει να αποφύγουμε κάθε αίσθηση ότι η ιστορία είναι στο πλευρό μας; Έχουμε στην καλύτερη των περιπτώσεων μια ευκαιρία 50-50 να φτιάξουμε ένα καλύτερο παγκόσμιο σύστημα από αυτό στο οποίο ζούμε τώρα. Αλλά 50-50 είναι πολύ. Πρέπει να προσπαθήσουμε να αδράξουμε την Τύχη, ακόμα κι αν μας ξεφεύγει. Τι άλλο πιο χρήσιμο μπορεί κανείς μας να κάνει;

Μετάφραση: Αντώνης Μπαλασόπουλος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

I Μια πρώτη μορφή αυτής της εργασίας παρουσιάστηκε στην Παγκόσμια Σύνοδο του Διεθνούς Ινστιτούτου Κοινωνιολογίας στο Γιερεβάν, στις 13.6.2009., και στην συνέχεια πρωτοδημοσιεύτηκε στην *New Left Review*, τχ. 62, Απρ. 2010.